

Jarenlang lagen zijn memoires in een brandkast. Na bijna 85 jaar is het aangrijpende relaas van Carl Heller over zijn ervaringen als frontsoldaat in de Eerste Wereldoorlog alsnog in druk verschenen. Wat zijn boek onderscheidt van alle andere oorlogsverslagen over Verdun, Arras en Ieper: Carl Heller kwam uit Hengelo.

Hengelose frontsoldaat vocht in Verdun

Door HERMAN HAVERKATE

en ogenblik valt er een stilte, als hij het kleine, stevig uitgevoerde schrift openslaat. Zoals alle dingen die aan zijn schoonvader Carl Heller herinneren, behandelt Kees Robertus ook dit kostbare kleed met eerbied. 'Ter herinnering aan Kerstavond 1924', staat er op de eerste bladzijde geschreven. 'Het was', leest hij de opningszin, 'juli 1915, toen we na drie maanden in Duitsland geëxerceerd en geoefend te hebben en geduld en voor het oorlogsbedrijf te zijn algericht, definitief naar het front moesten vertrekken.'

In zijn woning in een buitenwijk van Hengelo gaat hij er eens goed voor zitten. Ja, Robertus is blij dat de oorlogsherinneringen van zijn in 1982 overleden schoonvader nu eindelijk in boekvorm zijn verschenen. 'Ik zie het als een hommage aan mijn vader. Toch had het nog wel enige voeten in de aarde voordat het zover was.'

'Mijn schoonvader zei altijd dat hij dat niet wilde. Eind jaren twintig, toen hij al lang ver terug was in Hengelo, heeft hij het manuscript kennelijk eens opgestuurd naar een uitgever. Maar die had geen belangstelling. Er was immers Remarque. En in Nederland leefde die oorlog natuurlijk lang niet zo als elders.'

Dat het boek er nu toch is, berust op een wonderlijk toeval. 'Mijn schoonvader had in de jaren zeventig een getypte kopie geschonken aan een Oorlogsmuseum in Schagen. Wij wisten daar niets van. Via dat museum kwam dat terecht bij Hans Andriessen, een bekende historicus van de Eerste Wereldoorlog. Die man heeft zich vervolgens bij de gemeente Hengelo gemeld om in contact te komen met de nazaten van Carl Heller. Maar daar wist men van niets. 'Andriessen ging ervan uit dat er niemand meer leefde. Totdat hij tijdens een lezing in Utrecht ons, mijn vrouw en ik, tegen het lijf liep. Ik vertelde hem dat mijn schoonvader nog in de Eerste Wereldoorlog had gevochten. Toen hij vroeg hoe hij heette, zei ik: Carl Heller. Andriessen was werkelijk geschokt. Eigenlijk onmiddellijk heeft hij toen gevraagd of hij het boek uit mocht geven.'

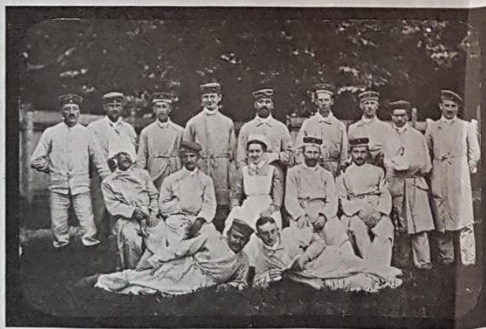
Carl Heller werd op 27 juli 1894 in het Duitse Elberfeld geboren. In 1900 kwam hij met zijn ouders naar Hengelo, waar zijn vader - met Eduard Verkade, de latere acteur - een van de oprichters was van de Hengeloseche Tripweverij. Verkade en Heller Sr. hadden elkaar in een Duitse fabriek leren kennen en waren vrienden geworden.

De jonge Carl ging tot zijn veertiende in Hengelo naar school. Daarna kwam ook hij in dienst van de weverij. In 1914, toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, werd Carl - toen nog in het bezit van de Duitse nationaliteit - opgeroepen voor militaire dienst. Na een korte opleiding en een wachtperiode (waarin hij nog

even in een textielabriek werkte) vertrok hij in 1915, als lid van de Eerste Compagnie van het 145e Regiment Infanterie van de 34e Infanterie Divisie, naar de velden van de eer'. In zijn memoires, die hij in 1919 op basis van tijdens de oorlog geschreven brieven als een samenhangend relaas aan het papier toevertrouwde, vertelt hij wat er tijdens de drie oorlogsjaren met hem gebeurde. Heller vocht in het Argonner Woud (1915), bij Verdun (1916), bij Cambrai, Arras en in Vlaanderen (1917 en 1918). Hij nam deel aan stormaanvalen, verdwaalde in niemansland, sloep tussen de lijken, raakte drie keer gewond en ontving in 1917 het IJzeren Kruis.

Zijn verhaal is van een verbijsterende nuchterheid. Als een noodweer dat hem en zijn generatie heeft overvallen: zo beschrijft hij de mensonterende strijd in de loopgraven. Heller maakte het onbeschrijflijke mee, maar weet toch de woorden te vinden om het op papier te zetten. Ondanks grote gevoelens van angst en twijfel, verzaakt hij geen moment. Omdat, zoals hij het zelf schrijft, het moest en elders kameraden op hem rekenden. Om uiteindelijk toch te overleven en in alle nuchterheid vast te stellen dat een mens veel kan doorstaan, 'veel meer dan hij zelf geloofde.'

Bij de Wapenstilstand, 11 november 1918, lag Heller in het ziekenhuis. Hij had het inmiddels geschopt tot Unteroffizier. Van het oorspronkelijke bataljon was praktisch niemand meer over. Met Kerst 1918 kon hij terugkeren naar Hengelo - zijn ouders had hij tijdens de oorlog slechts een keer, tijdens een verlof, kort aan de grens bij Gronau gezien. Zijn ontslagbrief uit het leger schreef hij vermoedelijk zelf. In Hengelo ging hij vrijwel onmiddellijk weer aan het werk.

Carl Heller (achterste rij, vierde van links) in de tuin van een ziekenhuis in Wiesbaden, nadat hij in de slag van Verdun gewond was geraakt (september 1916).

Soldaat Carl Heller in juli 1915 aan de vooravond van zijn vertrek naar het front.

Herinneringen van Carl Heller aan Eerste Wereldoorlog eindelijk uitgegeven

Heller werd bedrijfsleider van de Tripweverij. In 1928, tien jaar na de oorlog, trad hij in het huwelijk. Hij kreeg een dochter en, een paar jaar later, de Nederlandse nationaliteit. Van de Duitsers houdt hij zich tijdens de volgende oorlog afzijdig. Bombardementen jagen hem schrik aan. In de kelder onder zijn huis aan de Kievstraat

brengt hij in het midden een houten stutbalk aan. Hier moet zijn dochter zitten, als - in 1944 - om hem heen opnieuw de bommen vallen. Bij zijn veertigjarige jubileum krijgt hij een koninklijke onderscheiding. Vermoedelijk is Carl Heller een van de weinige Nederlanders die zowel een Nederlands lintje als een Duitse militaire onderscheiding kregen. In 1982 overlijdt hij, bijna 89 jaar oud, in het Borsthuis te Hengelo.

Kees Robertus herinnert zich zijn schoonvader als een uiterst plezierige, zelfs vrolijke man. 'Hij kon schitterend vertellen. Kinderen uit de buurt waren gek op hem. Dan vertelde hij over de baron Von Münchhausen en andere sprookjes uit zijn jeugd. Ja, over de oorlog vertelde hij ook. Maar alleen de leuke, vrolijke dingen. 'Over de keer dat ze met de compagnie in een stal slapen en ze zich afvroegen of er nog verschil was in plastrichting tussen vrouwelijke en mannelijke paarden. Waarop natuurlijk prompt een van die beesten begon te wateren. Over het verschrikkelijke sprak hij echter niet. Hij vertelde er als het ware om heen. Dan moet je maar lezen wat ik geschreven heb, zei hij altijd.' Binnen de familie worden - behalve het manuscript - nog enkele andere kostbare kleindoden bewaard: het ijzeren kruis van Carl Heller, zijn bril, Feldpostkaarten (met steeds weer de tekst: 'Es geht mir gut') en een horloge, dat hij droeg toen

hij in een granaatrechter bij Verdun letterlijk door de modder werd bedolven en waaraan nog altijd de aarde van het slagveld kleefde.

'Al die dingen heeft hij bewaard. Ze lagen bij hem thuis in een bureau. Dat bewijst dat hij toch veel aan die oorlog moet hebben gedacht. Toch is hij maar één keer teruggeweest. In 1962, twee jaar nadat hij zijn eerste auto, een Dafje, had gekocht. Met m'n schoonmoeder heeft hij toen alle plaatsen nog eens opgezocht waar hij gevochten had.'

Zijn instinct als frontsoldaat heeft Carl Heller nooit verlaten. In het voorjaar van 1940, toen de Duitse inval op handen was, ging hij elke dag bij het spoorwegtunnelnetje op de Enschedestraat kijken of het wel gebarricadeerd was. 'Hij dacht nog dat dat zou helpen. De stellingsoorlog van '14-'18 bepaalde zijn wereldbeeld. Bij de Tripweverij liet hij loopgraven aanleggen. Ziggaggend, precies zoals hij ze nog kende van het westelijk front.' Hoe zijn schoonvader zijn traumatische ervaringen een plaats heeft kunnen geven, is ook voor Robertus een raadsel. 'Hij had een ontzettend sterk karakter, een vaste wil om positief in het leven te staan, een pluchtsessie zoals hij dat ook in de oorlog had gehad. Achteraf denk ik wel eens: het feit dat hij het allemaal direct al heeft opgeschreven, is zijn redding geweest.'

'Hij heeft de oorlog letterlijk van zich afgeschreven. Wie zou weten in wat voor een hel hij gezeten had, moest maar lezen. 'Zoo waren mijn frontjaren': het was niet voor niets de titel van dat eerste manuscript. Mijn schoonmoeder, een onderwijzeres, heeft het in 1924 voor hem in net schoonschrift opgeschreven en vermoedelijk uit het Duits vertaald. In 1924, met Kerst, gaf ze het hem cadeau. Ze was ook zelf ingewijd geworden in zijn geheim.' Uiterlijk was er niets aan Heller te zien. Hij liep mank, maar dat kwam niet door de Eerste Wereldoorlog. In 1928 gleed hij op de Tweekelerveg uit over een bevroren plas water en brak zijn heup. 'Heb je de loopgraven overleefd, word je kreupel door een stukje ijs: als dat geen ironie is.'

Slechts één keer heeft Kees Robertus bij zijn schoonvader in al die jaren iets van een trauma bespeurd. 'Het was een paar jaar voor z'n dood. Mijn vrouw was op een avond naar hem toe, maar belde op een gegeven moment in paniek naar me op. Vader stond in de gang, klemdde zich vast aan de trapleuning en riep alleen maar: 'Schiets me dood, schiets me dood.' Zo snel als ik kon, ben ik er naartoe gegaan. Hij stond er nog, met in zijn ogen een gitzwarte angst die ik nog niet eerder bij hem had gezien. Alsof het me werd ingegeven zei ik toen: 'Kom op, oude frontsoldaat, zullen we samen naar boven gaan.' Op datzelfde moment ontspande hij en ging mee.'

De Oorlogsbrieven van Unteroffizier Carl Heller. Bewerkt en ingeleid door J.H.J. Andriessen, Uitgeverij Aspect, ISBN 90-5911-197-4.

Onrust over sluiting bibliotheken

De dreigende sluiting van de bibliotheken in de kerkdorpen van de gemeente Tubbergen heeft geleid tot handtekeningenacties van de bevolking en protesten van dorpsraden. De gemeente gaat de subsidiekraan aan het bibliotheekwerk dichtdraaien wat tot gevolg heeft dat uiteindelijk alleen de bibliotheek in Tubbergen zelf open kan blijven. Bij de protestierenden heeft zich nu ook de Twentse Krans gevoegd, de stichting die zich vooral bezig houdt met onderzoek naar het geslacht Van Bevervoorde en zijn historische betekenis voor Twente. In een brief aan de gemeenteraad spreekt de stichting haar ongelofuit over het dreigend eind van een voor historisch onderzoekers onmisbaar voorziening. Vooral het verlies om via de plaatselijke bibliotheek wetenschappelijk werken uit archieven en andere bibliotheken op te vragen weegt zwaar. 'Jong, oud en tal van cultuurhistorische organisaties maken gebruik van die service', aldus de Krans, die zich vooral verbaasd afvraagt hoe het mogelijk is dat vorige maand nog Tilly Hesselink van der Riet uit Albergen de Prins Bernard Cultuurprijs van Overijssel kreeg en een waardering van de gemeente Tubbergen, terwijl meteen daarna de wegen om het onderzoek uit te voeren dichtgaan. De Twentse Krans is voor het aanvragen van wetenschappelijke literatuur uit binnen en buitenland mede afhankelijk van de bibliotheek in Albergen.

Kerkdienst in Twents Dialect

De Kreenk vur de Twentse Spraoke houdt zondag 30 november een oecumenische kerkdienst in de Twentse taal in de R.K. Stefanuskerk in Borne. Voorgangers zijn ds. Tjink uit Zwartsluis, gereken in Wierden en pastoor Munsterhuis, priester in Geesteren en afkomstig uit Saasveld. Het gezamenlijk zingen onder leiding van dirigent Ellenbroek de Twentse dialectliederen. Die zondag behoort de Advent tot de laatste start van het midwinterhoorntoer. Voor en na de dienst zullen daarom enkele midwinterhoornblazers de oede klanken laten horen. De dienst begint om 15.30 uur. De Stefanuskerk staat aan de Stationsstraat 1 in Borne.

Braakballen uitpluizen

Het Natuurmuseum Enschede staat deze heek week nog in het teken van 'de braakball'. Scholen en particulieren kunnen onder leiding van deskundigen heuse braakballen uitpluizen. Braakballen bevatten de resten van haren, veren en botjes van de prooi die de uitsluiter voedsel gebruiken. Tot en met vrijdag komen scholen voor een pluisuurje. In het weekend zijn bezoekers van het museum aan de beurt. Iedereen kan zaterdag 22 november en zondag 23 november tussen 14.30 en 16 uur binnenlopen bij het Natuurmuseum Enschede.

Twentse streekwoorden

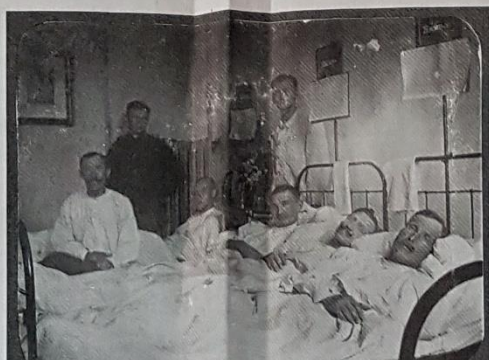
G.J. Kuipers was meer dan tien jaar verantwoordelijk voor het vullen van de Twentse sprukenkalender. Om een deel van het door hem bijeengebrachte materiaal ook na zijn dood te bewaren, heeft Uitgeverij Van de Berg uit Almter Enschede ruim tweehonderd van die spreuken in een boekje gebundeld. 'Twentse Streekwoorden' heet het. De meeste zeggingswijzen hebben een Nederlandse vertaling meegekregen. Illustrator L.E.O. Fies uit Lonneker maakte bijpassende tekeningen. In het tachtig pagina's tellende boekje staan verder een aantal korte, anekdotische tekstjes. 'Twentse Streekwoorden' kost 4,95 euro.

Expo biologische landbouw

Museum Natura Docet in Denekamp heeft tot en met 4 januari een tentoonstelling in huis over biologische landbouw. 'Biologisch?' Eigenlijk heel logisch is de titel. Alle aspecten van deze agrarische sector komen aan bod. Het museum is open van maandag tot en met vrijdag van 10 tot 17 uur en op zon- en feestdagen van 11 tot 17 uur.

Carl Heller (links) samen met drie kameraden bezig met het delven van graven voor gevallen soldaten.

Carl Heller (liggend in bed, derde van rechts) in 1918 in een ziekenhuis in Schwerin.